

Т.М. МОЖАРОВА
(Кременчук)

ВЛАСНА НАЗВА В ПОЕТИЧНІЙ ФРАЗЕМИЦІ

УДК 812373.2: 82-1

Можарова Т.М. Власна назва в поетичній фраземіці; 6 стор.; кількість бібліографічних джерел – 5; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано стилістичні можливості індивідуально-авторських фразеологічних одиниць та структурно і семантично видозмінених узуальних фразем з онімним компонентом у поетичних текстах шістдесятників.

Ключові слова: власна назва, фразеологічна одиниця з онімним компонентом, онім у поетичній фраземіці, образний мовний засіб.

Resume. The article analyses stylistic potential of the individual author's phraseological units and structural and semantic modified ordinary phraseologisms with onym component in "men of the sixties" poetical texts.

Key words: proper name, phraseologisms with onym component, onym in poetical phraseology, figurative linguistic method.

Фразеологізми – це своєрідні мовні знаки, які становлять основу національного обличчя кожної мови. У цих мовних одиницях яскраво виявляється специфічний національний колорит, особливості образного народного мислення, власне національне сприйняття "мовної картини світу", віддзеркалення характерних особливостей культури й побуту, народних звичаїв, історичного минулого тощо. Фразеологічний фонд української мови характеризується невинним поповненням, одним із джерел якого є поетична творчість.

Метою нашої розвідки є з'ясування шляхів і способів збагачення лексичного складу української мови за допомогою контекстуально зумовленої трансформації узуальних фразем з метою оновлення їхньої семантики або побудови індивідуально-авторських фразеологічних одиниць у поетичних текстах шістдесятників. Проведене дослідження стане спробою довести твердження щодо культурно-історичних витоків шістдесятництва, з-поміж яких, разом із світовою культурою (особливо модерною літературою та малярством ХХ століття) та українською літературою (як класичною, так і доби Розстріляного Відродження), називають народну творчість – фольклор, міфологію і народне мистецтво.

В українському мовознавстві поетичні фразеологізми неодноразово ставали об'єктом лінгвістичних досліджень [1, с. 2]. Проблеми вивчення мовної фразеології з онімним компонентом теж перебувають у сфері

зацікавлень вітчизняних науковців [3, 4, 5]. Очевидно, що назріла необхідність поєднання цих двох продуктивних напрямків лінгвістичних студій. У межах статті пропонується новий підхід до вивчення такого аспекту функціонування власної назви в художньому тексті, як “онім у поетичній фраземіці”.

Н.М. Пасік кваліфікує фразеологічні (ФО) з онімним компонентом (ОК) як незамкнену систему різноструктурних у граматичному аспекті одиниць, як одну з найбільш експресивно забарвлених груп у фразеологічному фонді української мови. У більшості випадків ОК акумулює в собі семантичне й конотативне ядро звороту і є своєрідним індикатором лінгвокраїнознавчої специфіки ФО [4].

Прагматичний потенціал онімного компонента поетичних фразеологізмів проявляється завдяки свідомій авторській актуалізації вторинних конотативних нашарувань у семантиці власної назви, як-от: оцінності, емоційності та експресивності, – з частковим або повним нівелюванням денотативного елемента. Властивість ономастичної лексики змінювати семантичну структуру в художньому тексті сприяє закріпленню за онімом символічного значення і перетворенню фраземи з ОК на високохудожній засіб поезії.

Фразеологізми з онімним компонентом посідають помітне місце у творчості Івана Драча. Іноді поет використовує узуальні фразеологічні одиниці, не змінюючи ні їхньої структури, ні семантики, хіба що замінюючи патетичний характер висловлювання на більш буденний, знижений: *Дивись он, яка богиня, іди, переходи Рубікон...* (“Дев’ятий вал землі”) (*переходити Рубікон – робити рішучий крок, приймати остаточне рішення, яке має важливе значення і впливає на подальші події*).

Іноді І. Драч залишає цілісне узуальне значення ФО, хоча наповнює його новою контекстуальною семантикою: *Марудно мені. Осоружно, немов у Гоморрі й Содомі* (“Втікач з острова Ітуруп”) (у біблійській міфології Гоморра і Содом – міста на річці Йордан або на узбережжі Мертвого моря, жителі яких були знищені небесним вогнем за розпусний спосіб життя, крім праведника Лота з сім’єю; звідси *Содом і Гоморра – велике безладдя; метушня, шум*).

Іноді І. Драч подає узуальний фразеологізм у авторській переробці – заміна одного компонента іншим, що супроводжується збагаченням оцінної фразеологічної семантики; прикладом є оксюморон *Золотий Содом*, своєрідна контекстуальна перифраза до антропоніма *Сковорода* у вірші “Лист Михайла Ковалинського до Сковороди”: *Прийди до мене все ж, Сковородо, / Рудо, Ордо, мій Золотий Содом*. Цікавим з точки зору поезії

є не тільки створений художній прийом, а й сам процес його моделювання, який виразно прослідковується у динаміці віршованих рядків. На ґрунті паронімічної атракції виникає перша римована перифраза до імені *Сковорода* – топонім *Золота Орда*, потім у ході монологу-звертання ліричного героя *Ковалинського* з'являється друга синонімічна перифраза *Золотий Содом*, що має з першою спільний емоційно-позитивний ад'єктивний компонент, який, з одного боку, стає підґрунтям для фразеологічної трансформації і, з іншого, перетворює перифразу на оксюморон, оскільки міфотопонім *Содом* має негативне конотативне забарвлення. Читач у процесі сприйняття твору спостерігає динаміку творення засобу поетики, що ще раз засвідчує таку особливість мовотворчості поета, як виразний заклик до співучасті у діалозі митець – читач (слухач).

Найбільш експресивними виявляються okazіональні фразеологізми, побудовані І. Драчем на ґрунті узуальних, структурованих з апелятивних лексичних одиниць, із заміною їх на топонімічні компоненти: *Ти ж бо Полтава з Полтав / Українськишої нема* (“На полтавський мотив”) – образ Полтави змальований з конотацією до стійкого висловлювання “краща з кращих”, підсиленого епітетом, вираженням відносним прикметником в okazіональній формі вищого ступеня порівняння. Подібні зразки ще раз засвідчують “високу напругу” поетичних творів Івана Драча, їхній сильний емотивний вплив на читацьку аудиторію.

Творчий доробок Д. Павличка меншою мірою тяжіє до фразем з ОК. Нами зафіксовані поодинокі випадки вживання частково видозмінених ФО: *Знов у ящик темної Пандори / Зберете ви нечисть неживу* (“До робітників Чилі”) – суголосий означуваному онімові ад'єктив підсилює конотативну сферу усталеного звороту, наділеного негативною семантикою: (“*скриня Пандори*” – *вмістилище зла, лиховісний дар*).

Найбільш продуктивним з позиції “ВН у поетичній фраземіці” виявився художній словник Б. Олійника. Як представник стильової течії неонародництва, поет широко декларує фольклор серед культурно-історичних засад своєї творчості засобом активного введення до мовленнєвої тканини поетичних текстів мовних традиційних, а частіше переосмислених або видозмінених фразеологічних одиниць з онімним компонентом: *По маршрутах Тривоги / З Україною в серці піду* (“Тривога Матері”). На ґрунті усталеного фразеологізму “*носити в (на) серці*” зі значенням “*завжди зберігати в пам'яті когось, щось*” автор створює індивідуально-авторський фразеологічний зворот.

Мовотворчість Б. Олійника вирізняється тяжінням до трансформації узуальних ФО без онімних компонентів у ФО з ВН за рахунок введення до

їхнього складу топонімів: *Може б, я од такої горлиці / Перекинув тихий міст, / Ну навіщо ти мені Ворсклою / Зав'язала білий світ?* (“На Полтавою – літо бабине ...”) – (“зав'язати світ” – 1) зробити кого-небудь нещасним, позбавити радості; 2) змарнувати комусь кращі роки життя, зробити їх безрадісними (переважно через нещасливе заміжжя, одруження)). У цьому випадку топонім, крім образної функції, виконує ще й характеризуючу, вказуючи на біографічні деталі життя ліричного героя, у ролі якого виступає сам автор.

Найчастіше піддається трансформуванню фразема “перейти Рубікон” у генетивну конструкцію *онім (Рубікон) + апелятив* зі збереженням узуальної семантики вислову: *...Лежав він, мов кимось загублене фото, // Не змігши узяти Рубікону порога (“Тонг Диптих”) – (“переходити (переступати) / перейти (переступити) Рубікон” – робити рішучий крок, приймаючи остаточне рішення, яке має важливе значення і впливає на подальші події”);* або в генетивну конструкцію *онім (Рубікон) + онім (тут – Нева)*, наділену, за висловом В.М. Калінкіна, високим ступенем зображувально-виражальних можливостей: *Дрібненьку печаль / відгортають історії хвили, / Міняються дати, і люди, і колір трави. / Незмінно червоним лише зостається Вітрило / І курс, розпочатий від Рубікону Неві (“А люди ідуть...”);* або в структуру з ад’єктивованим онімом (Рубікон), що зазнав апелятивізації: *Зітхнув Тарас: – Останній рубікон... / Всього було на нашій Україні, / Але таких чорнобилів, як нині, / Ще не було, Богдане, іспокон... (поема “Трубить Трубіж”).*

Трапляються випадки еліпсування усталеного фразеологізму й одночасної стилістично вмотивованої ад’єктивації онімного компонента: *Зацний філософе Григорію Савичу / (В миру – Сковорода), / Здрастуйте! Ми, звичайно, воздаємо Вам належне / За те, що зуміли втекти / в безмежне з буденного содому (“Зацний філософе Григорію Савичу”).*

Видозміна узуальної фраземи відбувається різними способами, зокрема засобом підміни номенклатурного географічного терміна (море) у складі ФО онімним лексичним елементом з недотриманням формульної відповідності (потамонімом Дніпро): *І ліктями враз розіпхав людей, / І крикнув у світ: / – Я сам! / Коли по коліна мені Дніпро, / То що вже там Буг чи Сян! (“Балада”) – (“море по коліна” – 1. Хтось нічого не боїться, ніщо не лякає кого-небудь; не страшно комусь. 2. Усе видається комусь легким, доступним, простим і т. ін.).*

Узуальні ФО з онімним компонентом, введені до мовленнєвої тканини поетичних творів, теж наділені високим ступенем зображувально-виражальних можливостей і сприяють збагаченню поетичного мовлення, оскільки виконують різноманітні стилістичні функції, наприклад, хронотопну: *А цим непотрібом – з Панька-царя – / Завалено всі ринки та базари. / Воно*

завжди вдягало шаровари, / Щоб вигідно продатись крамарям (поема “Трубить Трубіж”) – (“за царя Гороха (Панька, Тимка, Хмеля)” – дуже давно, у дуже давні часи); або кваліфікативну: Знаю, як тобі кроку того нестача, / Щоб завершити коло – замкнути вужем! / І повісить / Дамоклового меча / Над мертвими власними протеже (“Стіна комунарів”) – (“висіти дамокловим мечем” – загрозувати кому-, чому-небудь; постійно турбувати когось). Пліуральна форма і орудний відмінок порівняння сприяють наділенню ФО з ОК образно-тропеїчною функцією: ... Та пізно: / На тлі циферблата логічно жорстокім / Дві стрілки, підвладні законам залізним, / Рубали хвилини мечами Дамокла (“Ринг”).

Проведене дослідження засвідчує почесне місце фразеології з онімним компонентом в арсеналі образних мовних засобів поетичного мовлення шістдесятників. Майже всі зафіксовані фразеологічні звороти зазнали творчої перебудови та переосмислення. Виділені такі способи структурно-семантичної трансформації ФО: заміна ФО без ОК на ФО з ОК; заміна одного узуального онімного компонента оказіональним онімізованим ад’єктивом до другого ОК; розширення структури ФО засобом апелятивної ад’єктивації ОК; введення до складу ФО з ОК додаткових лексем (онімів або апелятивів) без/з еліпсування/м узуальних неонімних компонентів; заміна номенклатурного терміна онімним компонентом без дотримання формульної відповідності. Розмаїтість способів видозміни ФО з ОК свідчить про посилену увагу митців до імені і їхнє прагнення показати значимість оніма в мовленні, зокрема поетичному. Поети-шістдесятники, вживаючи фразеологізми у різних контекстах з прагматичною метою, конструктивно оновлюють їхню семантику, чим експресивно наснажують поетичні рядки, розширюють сферу застосування ФО і сприяють збагаченню фразеологічного фонду української мови.

Література

1. Калашник В.С. Поетичні фразеологізми в українській радянській поезії // Культура слова. – 1982. – Вип. 23.
2. Ковальов В.П., Бойко О.М. Фразеологізми в художньому мовленні // Українська мова і література в школі. – 1985. – № 10.
3. Кравчук А.М. Реалізація семантики власної назви в польській ономастичній фразеології // Мовознавство. – 2001. – № 2. – С. 26 – 34.
4. Пасік Н.М. Власні назви в українській фразеології та пареміології: автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Київ, 2000. – 15 с.
5. Скрипник Л.Г. Власні назви в українській народній фразеології // Мовознавство. – 1970. – № 2. – С. 54 – 65.